

Profesors Matvejs Kadeks - pirmais Latvijas Valsts universitātes rektors pēc Otrā pasaules kara

(10.01.1894 - 21.12.1967)

Matvejs Kadeks dzimis 1897. gada 7. februārī Kurzemē Dunalkas pagastā, toreizējā Grobiņas apriņķa Medzes – Vērgales pagastā zemnieku ģimenē, uzvārdā Kadiķis. 1929. gadā aizsākās M. Kadeka kā augstākās izglītības organizatora darbība, kas aktīvi turpinājās līdz pat mūža beigām. M. Kadeks bija pirmais Latvijas Universitātes, tolaik Latvijas Valsts universitātes (LVU), rektors pēc Otrā pasaules kara. Izcilā zinātnes organizatora, pedagoga, LVU Ģeogrāfijas fakultātes dibinātāja radošo darbību pārtrauca pāragra nāve. M. Kadeks miris 1950. gada 11. novembrī un apbedīts Raiņa kapos.

Pirms darba mūžs tika veltīts augstākās izglītības attīstībai M. Kadeks no 1919. līdz 1921. gadam cīnījās Padomju Armijas rindās, no sākuma bijis ierindnieks, vēlāk – 2. atsevišķās armijas politiskās daļas priekšnieks.

1924. gadā M. Kadeks pabeidza Jaroslavljas universitāti, kur turpināja arī savas darba gaitas. M. Kadeka darbība pie augstākās izglītības organizēšanas aizsākās 1929. gadā, kas ilga līdz mūža beigām. No 1931. līdz 1941. gadam strādājis M. Lomonosova Maskavas Valsts universitātē gan par prorektoru, gan par ekonomiskās ģeogrāfijas katedras vadītāju. Lielā Tēvijas kara laikā M. Kadeks bija Vidusāzijas tautu universitātes prorektors.

1944. gada oktobrī pēc Rīgas atbrīvošanas, pēc ilgiem prombūtnes gadiem atgriezās dzimtenē. 5. novembrī M. Kadeks kļūst par LVU rektoru, saņemot visas amata pilnvaras no profesora A. Ķešāna, bet apstiprināts rektora amatā tika 1945. gada 12. aprīlī. Galvenie trūkumi LVU darbības atjaunošanā pēc Otrā pasaules kara bija telpu trūkums, nepietiekams mācību grāmatu skaits, bet galvenais - trūka kvalificētu pasniedzēju, lai varētu uzsākt jauno studiju gadu. M. Kadeks 1945. gada 15. janvārī savā uzrunā universitātes kolektīvam uzsver:

“Mācību spēki un zinātnieki ne tikai māca un pasniedz – viņiem arī ir jāaudzina tiem uzticētie studenti. Tas ir grūts, bet goda pilns uzdevums. Bet, lai varētu sekmīgi audzināt citus, daudz jādara un jāmacās pašiem”.

1946. gadā, kad nodibināja Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju, M. Kadeku apstiprināja par tās īsteno locekli, ievēlēja par tās viceprezidentu un iecēla arī par Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūta direktoru. Viņš vadīja arī PSRS ekonomiskās ģeogrāfijas katedru, lasīja lekcijas ekonomiskajā ģeogrāfijā, ģeogrāfijas vēsturē, ekonomiskajā rajonēšanā.

Jāatzīmē arī, ka M. Kadeks uzsvēra nepieciešamību izveidot Bioloģijas, Fizikas un matemātikas, Ģeogrāfijas, Ģeoloģijas, Juridisko un Vēstures fakultāti, norādot, ka trūkst zinātniski sagatavotu ģeologu un ģeogrāfu.

M. Kadeks daudz palīdzējis Ģeogrāfijas fakultātes veidošanā tās pirmajam dekānam profesoram Ģ. Ramanim. No 1946. gada oktobra viņš vadīja Ģeogrāfijas fakultātes PSRS ģeogrāfijas katedru un bija Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības dibināšanas iniciators un tās pirmais priekšsēdētājs.

M. Kadeka zinātniskā darbība bija saistīta ar ekonomisko rajonēšanu, PSRS ekonomisko ģeogrāfiju, kartogrāfiju un Krievijas ģeogrāfijas vēsturi. M. Kadeks bija pirmais Padomju Latvijas ģeogrāfs, kurš veica republikas ekonomisko rajonēšanu. Katrā no zinātnes virzieniem viņš devis lielu ieguldījumu.

M. Kadeks piedalījās kartogrāfiska darba *“Pasaules lielā padomju atlanta”* projekta izstrādāšanā, kurš izdots laika posmā no 1937. līdz 1940. gadam. Atlantam tika izstrādātas Baltijas valstu un Somijas kartes. M. Kadeks vadījis akadēmijas izdevumu *“Zinātņu Akadēmijas Vēstis”*.

Studentus īpaši saistījusi M. Kadeka pasniegtā ģeogrāfijas vēsture, jo viņa darbi ir vienīgie, kuros atklāti ģeogrāfiskās izglītības vēsture Krievijā no Pētera I laikiem līdz 19. gs. 60. gadiem.

M. Kadeka zinātniskie sasniegumi novērtēti, piešķirot viņam Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka nosaukumu, Darba Sarkanā Karoga ordeni un medaļu *“Par izcilu darbu Lielā Tēvijas karā 1941.-1945.g.”*.

2009. gadā LU Bibliotēka, godinot rektorus, veidojusi izstādi „*LU rektori – no pirmsākumiem līdz mūsdienām: Mārtiņš Prīmanis un Matvejs Kadeks.*”

Laiks bija grūts un sarežģīts, bet iedvesmu un spēku dod katrs solis uz priekšu. LVU pirmais absolvents Kamils Ramans atceras M. Kadeku, kā lielu autoritāti citiem, stingrs un precīzs kā arī izpalīdzīgs.

Literatūras un avotu saraksts:

1. Štrauhmanis, Jānis. Rektors ieradies: [par LVU bij. rektoru, ģeogrāfu.M.Kadeku / Jānis Štrauhmanis. Zvaigzne, Nr.1, (1989, janv.), 7.lpp.
2. Štrauhmanis, Jānis. Akadēmiķa M.Kadeka loma LVU darbības atjaunošanā pēc Otrā pasaules kara. / Jānis Štrauhmanis. No: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Raksti: 661. sēj. Rīga: LU,2004, 43.-46.lpp. ISSN 1407-2157.
3. Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte Ģeogrāfijas fakultāte / Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte ; [sastādījis J. Štrauhmanis]. Rīga : Avots, 1984. 43, [1] lpp. : il.

Saistīto ziņu saraksts:

- Izstāde - LU rektori Mārtiņš Prīmanis un Matvejs Kadeks - <https://www.lu.lv/zinas/t/273/>
- Profesors Matvejs Kadeks (07.02.1897. – 11.11.1950.) - <http://www.biblioteka.lu.lv/e-resursi/izstades/virtualasizstades/gzzf/matvejs-kadeks/>
- Latvijas Ģeogrāfijas biedrībai - 90 - https://issuu.com/lu_biblioteka/docs/1_b90/18